

„Európának a saját védelmét jobban meg kell szerveznie” – Beszélgetés Bod Péter Ákossal a hazai és globális bizonytalanságokról

Az interjút készítette Halász Győző Mihály¹

DOI: https://doi.org/10.35551/PFQ_2026_2_8

Egy kicsit messziről kezdeném az első kérdést olyan szempontból, hogy egy német-brit szociológus, Ralf Dahrendorf szerint az új politikai intézmények létrehozása 6 hónap, 6 év a működőképes gazdasági rendszer kialakítása, és 60 év a társadalom vagy pontosabban a civil társadalomnak az átállása. Professzor Úr látta mindhárom területet több oldalról. Hogy látja, hogy mi az, ami változott, mi az, ami nem változott?

Igen, Dahrendorfnak ezt a mondását sokszor emlegetjük. Talán polgárpukkasztónak szánta, de elsőre is hihetőnek hangzott. Azt már 1989-90-ben is lehetett tudni, hogy vannak politikai változásra érett, sőt túlértett helyzetek, és ez vonatkozott a térségünkben az államszocializmusra. Szerintem már a lengyel eset mutatta, hogy túlértett, hiszen, ha nincsen az akkor fennálló geopolitikai környezet, akkor a lengyeleknél már 1981-ben rendszerváltozás következik be. A Szolidaritás mozgalom olyan erős társadalmi támogatásra tett szert az országos sztrájkok nyomán, hogy indokolt lett volna a kormány- és rendszerváltás – ha nem következik be a hadiállapot. Amit egyébként a magyar sajtóban rendkívüli állapotnak mondtak és mondanak, akkor is és most is puhítva a tényleges körülményeket. Aztán jött 1989, és az új világpolitikai konstellációban hirtelen kormányra került az addigi lengyel ellenzék. Szóval a politikai változás lehet gyors. Hogy éppen 6 hónap? Egy forradalomnál elég akár 3 éjszaka a főhatalom megváltozására. A „tárgyalósos forradalom” esetében más a tempó. Emlékezzünk vissza: nálunk 1989. október 23-án kiáltották ki a népköztársaság helyett a köztársaságot a Kossuth téren, noha még annak az évnek a februárjában arról folyt a vita, hogy 1956 népfelkelés, esetleg netalán forradalom volt. A magyarországi dinamika sem volt tehát lassú. A közjogi intézményrendszer kialakítása

1 A Neumann János Egyetem PhD hallgatója.

viszonylag hamar végbement nálunk. Ha viszont az intézmények fogalmába nemcsak a formálisakat értjük bele, azaz a törvényeket és jogintézményeket, hanem a társadalom meghatározó értékrendszerét, a munkakultúrát, a megtakarítói viselkedést, a jogokkal való életet is, akkor a hatvan év sem túlzás. Az Őszövetség szerint a választott nép 40 évig bolyongott a sivatagban, ennek pedig van olyan értelmezése, mely szerint ennyi idő kellett ahhoz, hogy akik rabságban születtek, szabad népként tudjanak élni az új helyen. Dahrendorf joggal mondhatta, hogy a társadalom átalakulása hosszú folyamat. A beszélgetésünk pillanatában 35 év telt el a rendszerváltozási folyamatból. Az biztos, hogy nem vagyunk az út végén. Itt az alkalom annak megvitatására, hogy mennyit jártunk be ezen idő alatt, és milyen évtizedek állnak előttünk.

Jelentős változások voltak 2025-ben is. Talán azt is lehet mondani, hogy 2020 óta folyamatosan kapkodja a fejét az ember, hogy milyen jelentős változások történnek a globális geopolitikai és világ gazdasági rendszerben. Átalakulnak folyamatok, átrendeződnek erőviszonyok. Volt-e olyan mozzanat, esemény vagy folyamat, amire mondjuk a szakma kevésbé figyelt fel, de nem kevésbé fontos?

Előbb még visszatérnék korábbi sokkokhoz. Nekem a 2020-as év is választóvonal volt, már csak azért is, mert egy nem-gazdasági, ám globális jelenség rázta meg az életünket a COVID formájában. Ilyenhez hasonló volt már a történelemben, meg jöhet is. Ahogy tanultuk: a pestis időszaka átalakította az európai gazdasági rendszert, a társadalmi viszonyokat. 2020 nekünk mindenképpen nagy válság volt. De megemlíteném az azt megelőző 2007-2010-es pénzügyi válságot is. Globális volt, sőt a világ pénzügyi központjából indult ki. Európának a keleti felét viszont sajátosan érintette. Akkor még két évtizede sem voltunk a politikai rendszer átalakulása után, és jött ez a kemény teszt. A térségünk országai nem voltak olyan mértékben beintegrálva az európai piacgazdaságba, mint Hollandia, Dánia, vagy más szerencsésebb történelmű nemzetek, pedig őket is megrázta a pénzügyi válság. Ám a krízis különösen elbizonytalanította a társadalmakat ott, ahol a piacgazdasági normarendszer éppen csak kialakult. A dahrendorfi poén szerinti hat év ugyan megvolt, hiszen 1990-ben intézményesen visszakerültünk a piacgazdaságba. Figyelem, én a „visszakerülés” szót használom, miközben a szakirodalomban inkább a „transition” szerepel. Magam is tanítok tárgyat ilyen elnevezés alatt, holott a mi közelebbi térségünkre a „return” lenne inkább történelmileg helytálló. A szakma mégsem használja. Annyiban persze jogosan, hogy visszamenni sose lehet az időben. Az a kapitalizmus, ami mondjuk Lengyelországban volt 1939-ig, vagy ami Magyarországon, Csehszlovákiában a második világháború előtt, nyilvánvalóan eltért a nyugati mintától – de kapitalizmus volt. Létezett parlamenti demokrácia is a második világháború előtt, noha nem mindenhol ugyanúgy, és annak minőségi jegyeit most tegyük félre. Mégis téves az a gyakori nyugati hozzáállás az 1990-es újrakezdés idején, mi szerint a kommunista világ után most meg kell ismertetik a térséggel a piacgazdaságot. Az viszont igaz, hogy a nagy politikai cezúrát nem követte nyugodt 3-4 évtized, ami alatt az intézményeket szépen be lehetett

volna járatni. Az 1990 utáni első néhány év eleve krízist hozott, pedig akkor kellett megtörténnie a piacgazdasági intézményteremtésnek, vagy jobban mondva újratertemtésnek. Csak az olvasók kedvéért jegyzem meg, hogy például a pesti áru- és értéktőzsde 1864-ben jött létre nálunk, amelyet bezártak a kommunista hatalomátvételt követően, és 1990 júniusában nyílt ki újra néhány részvénnyel. Láthatóan a kapitalizmus, a piacgazdaság fontos intézményének visszaállításáról volt szó ebben a konkrét esetben, mégpedig jóval a térség többi országa előtt. De az intézményrendszer bejáratása azért időigényes. A tőzsdei forgalomhoz például az kell, hogy legyenek tőzsdeképes vállalatok. Csakhogy ahhoz az szükséges, hogy a cég néhány év rendezett működési múltat fel tudjon mutatni. Ez példa arra, hogy igen, a politikai fordulattól kezdve megszületnek, újra indulnak a piacgazdasági intézmények. Az viszont más kérdés, hogy vajon mikorra és mennyire mélyen tud a szisztéma meggyökeresedni? A válasznak az a része tudható, hogy a politikai fordulat utáni első időszakban a piacgazdaságtól elvárható és remélhető eredmények, mint például a magasabb termelékenység és annak folyományaként a korábbinál magasabb életszínvonal – nos, ezek jó ideig még nem jöttek. Megindultak a szükséges folyamatok a magyar gazdaságban, sőt sokak véleményétől eltérően még azt is mondhatom, hogy a magyar gazdaság a térségi mérce szerint kifejezetten jól teljesített. Más persze felkiált, hogy az 1990-es évek válsággal telt, gyárak mentek tönkre, és százezrek váltak munkanélkülivé. Valóban, hétszázezer munkanélküli volt a csúcson, ami óriási szám. Akkor is, ha lehetett tudni előre, hogy a nagy szerkezeti átrendeződésben a munkahelyek átrendeződése elkerülhetetlen. Vagy vegyük az inflációt. Volt olyan év, amikor 30 százalékos lett a pénzromlás üteme itthon. Az pedig nem vigasztalt meg sokakat, hogy Lengyelország átélt akkor hétszáz százalékos évi inflációt. Idővel annyit romlott a zloty, hogy négy nullát vágtak le belőle, és így jött létre 1995-ben az új, PLN. Hasonlóan kellett renominálni a román lejt a nagy tranzíciós infláció után. De ezt már a múltnak gondoltuk. És ekkor jött 2008-2009, a nagy pénzügyi válság. Az bizony meglepte a szakmát, és nem csak nálunk.

Nos, az volt az előbb a kérdése, volt-e valami, amire nem gondoltunk, ami nem kapott kellő szakmai figyelmet. Az előzmények felidézése azért lehet hasznos, mert a rendszerváltozási folyamat során végig fel-felbukkantak váratlan helyzetek. Elvileg tudhattuk, hogy a piaci folyamatok hajlamosak túlfutásra. Az 1990 utáni dereguláció és gyors piacnyitás után lehetett volna számolni valamilyen buborék létrejöttével. Persze hogy mi a buborék, azt nem tudja az ember, amikor benne van. Rendszerint akkor derül ki, amikor már kipukkadt. Ez nagyon is igaz az amerikai ingatlanhitelezési ügyre, ami aztán hirtelen kipukkadt 2008-ban. De túlfutott volt, egyébként tudhatóan, a magyar gazdaság is a kétezres évek elején. Volt azonban magyar politika oka annak, hogy 2008-9-ben rajtunk sokkal nagyobb ütött a pénzügyi válság, mint a többi volt tervgazdaságban. És a mi mélyebb krízisünk is szerepet játszott abban, hogy erősebb lett az arra adott társadalmi reagálás, és úgy ment végbe a 2010-es kormányváltás, ahogy végbement. Az okokról és körülményekről röviden: 2008-ba mi a tér-

séghez képest nagyobb arányú államadóssággal kerültünk bele. A társadalmi megosztottság, a megalapozatlan illúziók és azok hirtelen elvesztése is magyarázó tényezője a társadalmi-politikai és pénzügyi krízisnek. A 2010-es erre adott politikai-ideológiai válasszal viszont nekem akkor is sok gondom volt, és kritikáim mostanáig szaporodtak. Most csak olyan szakpolitikai irányokat említek, mint az európai piactól való elfordulást jelző „keleti nyitás”, az újra iparosítás gondolata is, a túl-fiskalizált gazdaságirányítási rendszer.

Túl hosszú felvezetésnek gondolhatja az addigit az olvasó, de mindjárt eljutunk a mai ügyekhez. Csak idézem a most frissen kijött ipari adatot: ismét csökkent az ipari termelés az előző évhez képest, amely szintén nagyon gyenge volt. Így a 2021-es év bázisán a magyar ipar nagyjából 90%-on van 2025-ben. Hosszú, csökkenő trend látható. De ennek is vannak előzményei. Mostani gazdasági és pénzügyi problémáink részben visszavezethetők a 2008-as pénzügyi és egyben politikai-ideológiai válsáig. Azt követően, 2010-től egy bizonyos ingamozgás keretében a pénzügyi buborék-pozícióból kilengett az inga egy másik irányba. Ez utóbbi irány a klasszikus ipar felé fordulás formáját öltötte. Szerintem az túlzott reakció volt, amit én már régebb óta kritizáltam. Egyáltalán nem örülök, hogy a mostani lehangelő gazdasági teljesítményadatok megerősítik az újra-iparosítási kampány elleni érveimet. A beszélgetés pillanatában nem tudjuk mennyi a 2025-ös GDP növekedés, de azt tudjuk, hogy nullával kezdődik. Reméltük, hogy ez olyan 0,5-0,8%, de a mostani részadatok alapján inkább 0,3% a ténylegesen várható növekedés. És ez most már a harmadik egymást követő gyatra év.

Ha kitekintünk, akkor a globális világgazdaságban is nagy kérdések vannak. A geopolitikai bizonytalanságok továbbra sem tesznek jót az átlagos árszínvonalnak és még fennmarad a vámok kérdése is az amerikai gazdaságpolitika oldaláról. Továbbá az amerikai gazdasági növekedési motorjának az AI technológia implementációja tűnik, miközben egyre több tanulmány és felfedezés jelenik meg annak kapcsán, hogy jelentősek a negatív externáliák és a kockázatok. A méltán híres/hírhedt Michael Burry is megkongatta a vészharangot a top AI-fejlesztő nagyvállalatok számviteli értékelése kapcsán is.

A geopolitikai keret, aminek most néhány vonatkozását felvillantotta, nyilvánvalóan a magyar gazdaságot és az európai gazdaság egészét is erősen érinti. De rögtön hozzáteszem, hogy egy kihívásra többfajta válasz adható. Lehet jót, meg lehet látszólagosan jót, később viszont rossznak bizonyuló választ adni. Meg lehet várni is, bár a legrosszabb valószínűleg az, ha „megesnek” a dolgok. Csak megemlítem, hogy ugyanebben a geopolitikai környezetben, az Európa keleti felén dúló háború, a technológiai fejlődésnek mindenfajta mellékhatásai és szándékolt hatásai mellett, a lengyel gazdaság 2025-ben például 3-4% közötti növekedést mutat fel, mi pedig most arról beszélgettünk, hogy a magyar GDP ugyanazon évben 0,3% vagy 0,5% lesz. Mindkét országnak a külső környezete lényegében hasonló, de mennyire más a reagálás, a teljesítmény. A globális kép egyébként zavaros. Az amerikai gazdaságban zajló folyamatokat például

nehéz értelmezni. Eleve vannak komoly gazdaságmérési ügyek is. Azt gondolom, hogy a gazdasági teljesítmény mérésére az 1940-es és 1950-es évtizedekben kialakított számlarend és statisztikai módszertan, benne a GDP, bizony felülvizsgálatra szorul. A nemzeti számlákban az externális hatások nem szerepeltek, ma viszont a klímaválság ismeretében talán fölösleges is megemlíteni, hogy az externáliával számolnunk kellene. A gazdasági teljesítmény egy része immár nagyon nehezen mérhető. A termékeket még csak-csak tudjuk mérni, a szolgáltatásokat már kevésbé. A tőkejavak piaci értékelése esetén pedig, ahogy erről volt szó, nehezen dönthető el, hogy mi buborék vagy nem buborék. Az AI kapcsán különösen nem merem megítélni, hogy annak a tőzsdei teljesítménye valós-e. A vezető gigacégek vállalati értékelés tényleg minden lehetséges információt beszámító racionális piaci bölcsesség? Erre persze mondható: hogyan jön ahhoz egy elemző, hogy túlárzással gyanúsítson egy nagy piacot? Holott kétségtelen, hogy míg korábban az amortizáció egy járműnél vagy egy épületnél könnyen skálázható és mérhető volt, most sokkal nehezebben meghatározni pontosan, hogy például egy szellemi terméknel, platformnál, algoritmusnál, az azt kiszolgáló, gyorsan avuló technikai eszközöknél mennyi ez az érték. Általában is úgy érezzük, hogy jelentősen megnövekedett bizonytalanság jellemzi ma a világot. Ehhez azonban hozzáteszek egy személyes megjegyzést. 1975-ben végeztem itt, a közgazdasági egyetemen, és szeptember elsején álltam munkába a Tervgazdasági Intézetben. Nos, az sem volt olyan időszak, amelyik mentes lett volna a bizonytalanságoktól. Az azóta eltelt bő fél évszázad minden volt, csak nem nyugodt időszak. Trendszerű gazdasági pálya is csak rövid ideig létezett. A nyugaton, mondják, nagyjából az 1950-es évektől 1973-ig, az első olajválságig tartott a viszonylag folyamatos növekedési időszak, amit aztán sokkok sorozata követett. Egyébként sok hasonlóságot lehet találni az akkori olajválságot követő idők és Covid utáni újra indulás között. De nincs két azonos krízis. A második olajválság, az iráni forradalom nyomán, 1978-79-ben nem volt egészen olyan, mint az első olajkrízis. Majd jött unikális válságként a Szovjetunió, mint globális nagyhatalom és mint társadalmi, gazdasági minta összeomlása. Megszűnt a Szojuz, és noha megmaradt Oroszországnak az atomhatalmi státusza, viszont végleg odaveszett a tervgazdasági alternatíva, ami eddig létezett és hatott. Nehéz tehát olyan időszakot mondani, amiben van egy pozitív trend. Később valóban jött a Great Moderation, ami olyannak nézett ki. Ám már akkor is szóltak elemzők és elméleti emberek, hogy a piacgazdaságok belső ellentmondásai miatt a békés tendencia nem lesz tartós. És igazuk is lett. Ez a Great Moderation is tulajdonképpen maximum egy évtizedig tartott, és krízisbe torlott.

Mindezen előképeket nem feledve, magam is azt gondolom, hogy 2026 rendkívüli ügyekkel van tele, sok elágazással. Azoknak egy részét lehet értelmezni az előzményekből kiindulva. Európa kapcsán a Draghi-jelentés 2024-ben elég világosan megmondta, hogy mit kellene tennie az Európai Uniónak. 2025 egy sor rendkívüli folyamatot hozott az USA-ban. Az egyik ilyen az AI esete. Fennmenális piaci felfutása felfújja az amerikai GDP-t. Lehet, hogy túl is fújja, bubo-

rékot okoz. Emellett ebben az évben bombasztikus formában megjelent az amerikai termelő ágazatok piacvédelme, Trump 2025. április másodikai furcsa vámháborús fellépése formájában. Mindezekon felül az amerikai katonai doktrína is a megváltozott. Ezek a nagy fejlemények roppant kihívások az elemzőknek. Azért a korábbi krízisek tanulmányozása ad valami kapaszkodót az elemzői álláspont megalkotásához. Mindig abból érdemes kiindulni, hogy egy adott kihívásra többfajta válasz adható. Az immár többségi nézet, hogy Európának a saját védelmét jobban meg kell szerveznie, hiszen sokáig elhanyagolta a katonai kiadásokat. De menjünk vissza 1990-ig. Az követően „békeosztalékot” élvezett mindegyik európai ország, hiszen sokkal kevesebbet kellett költenünk katonai kiadásokra. Ebben a helyzetben a jóléti rendszerekre fordított kiadások jelentősen növekedtek a nyugati országokban, részben azért is, mert ilyen ezeknek a jóléti rendszereknek ilyen a természete. Most azonban egy új helyzet van, mert egyfelől az amerikai doktrína megváltozott, és főként azért, mert az orosz birodalmi gondolat keményen megjelent. 2014-ben még nem volt annyira világos ez a Krím elfoglalásával. Mára már tisztán látni, hogy az oroszok részéről a katonai erő alkalmazása az impérium visszaállítását szolgálja. Ebben a helyzetben kell nekünk európaiaknak, EU-tagállamoknak gondolkoznunk a jövőről, majd a gondolatot le kell fordítani a politikai cselekvés nyelvére. Ezek egyben nagy gazdasági kérdések: mennyit kell áldozni honvédelemre? Mennyire fontos a szövetséghez való tartozás? Merre nyílnak fejlődési utak egy olyan kis ország esetében, amely ennyire be van épülve az érték- és termelési láncokba? Ilyen esetben milyen az értelmes fejlesztési politika?

Igen, a Corvinus falain belül ezt tanították nekünk, hogy kis nyitott gazdaság vagyunk és ilyen szempontból állíthatjuk, hogy jelentősen érinti folyamatosan Magyarországot a globalizáció minden része, gazdasági és politikai területen egyaránt. Mivel globalizált ország vagyunk, ez a környezet meghatározza a gazdaságpolitikai mozgásteret. Mekkora volt korábban ez a mozgástér? Most miként lehet leírni ezt a mozgásteret, hol állunk?

Jó, hogy szóba jött ez a mozgástér kifejezés. 1990-ben nem volt egészen nyilvánvaló – szerintem az Európai Közösség magjának sem, de különösen az oda igyekvőknek –, hogy egy leendő tagországnak a társadalmi, gazdasági rendszerét tekintve mennyi is a szabadsága. „Vissza Európába” – ez volt akkor a mindent felülíró és a magyar társadalom által egyébként nagy mértékben támogatott ígéret. A népszavazáson 84% támogatta a belépést. A Baltikumban pedig a rendszerváltozás nemcsak azt jelentette, hogy „vissza Európába”, hanem azt is, hogy végképp és gyorsan ki kell szabadulni a szovjet birodalomból, sőt még a köztes állapotból is, mert az veszedelemes. Most 35 évvel később látjuk annak a következményeit, ha egy ország köztes állapotba szorul. Például Ukrajna, Georgia vagy Fehéroroszország esetében.

Korábban szó volt a tranzíció kifejezéséről, amely azt feltételezi, hogy van egy adott pozíció, és elmegyünk innen egy célállomásra. Ha tranzitban van az utas, akkor tudja, hogy mi a desztinációja. Ám látjuk, hogy ezek az új EU-tagorszá-

gok Észtországtól Bulgáriáig nagyon különböző pályát írtak le. Eleve elmondható, hogy nem volt egyforma hátterük, annak ellenére, hogy negyven évig össze voltak préselve a Szovjetunió által irányított politikai csoportosulásban. Persze Jugoszlávia eleve más volt, de Albánia más volt, Románia is. Kádár János Magyar Népköztársasága szintén sajátos pozícióra tett szert. Azt gondolom, hogy az 1956-os forradalom készített elő és tette lehetővé a későbbi magyar különállást. Mindenesetre megvolt az előtörténete a kádári viszonylagos különútnak. Eltelt néhány évtized, és ha megnézzük, hogy melyik állam hogyan épült be az Európai Unióba, nagyon eltérő mintákat látunk. Egyik érdekessége ennek az összképnek például Észtország. Csak egy pénzügyi vonatkozás: Észtországban nem működik észt bank. Az ország három vezető bankja valójában három európai, mégpedig észak-európai tulajdonú hitelintézet. Nálunk most nagyjából fele-fele a külföldi és a hazai bankok aránya. Tehát a pénzügyi nyitottság, annak a mértéke és jellege is jelentősen eltérhet országonként. Csehországban is kereskedelmi bankrendszer zömét lényegében német, osztrák bankok alkotják. Egyébként találkozva cseh jegybanki vezetőkkel, rákérdeztem arra, hogy nem okoz-e neki ez problémát. Azt mondták, hogy nem, sőt szabályozási szempontból sokkal egyszerűbb egy külföldi tulajdonú bankot szabályozni és felügyelni, mint ha helyi tulajdonosa van egy banknak. Mert a hazai tulajdonlás esetében a helyi politikába önmagát beékelve a banktulajdonos hajlamos lenne ráküldeni a bankfelügyeletre, a jegybankra a parlamenti képviselőket, vagy éppenséggel a kormányt. Ezt csak példának említem, lehet sikeres ország saját hazai banktulajdon nélkül. Lehet-e sikeres egy ország saját nemzeti valuta nélkül? Lehet! Lehet-e sikeres egy ország nemzeti valutával? A cseh eset mutatja, hogy azt is lehet, mert Csehországban ugyan cseh tulajdonú nagybank nincs, ezzel szemben van nemzeti valuta, és nagyon stabil a cseh korona árfolyama. Most, 2026 elején körülbelül ott van, mint volt 2004 május elsején, amikor beléptek az EU-ba. Csakhogy ahhoz kell a feszes pénzügyi politika, amely megtartja a nemzeti valutát. Laza gazdaságpolitika, nos az Magyarország esete. Ezzel pedig beszereztük a problémák egész sorát, mert inflációs a valutánk, külső értéke ingadozó és gyengülő trendet mutat. Az EU-ba való belépésünkör vagy 240 forintot kellett adni egy euróért, de időközben volt már 430 forint is az árfolyam. A beszélgetés pillanatában 386 forint, és azt most erősnek mondják. Rábízom az olvasóra, hogy erősnek vagy gyengének tartja-e ezt az árfolyamot, a hosszabb időtávot is beszámítva. Szóval különbözőek a nyitottságból adódó kihívások, és ismét oda térek vissza, hogy minden szituációra különféle válaszok adhatók ebben a térségben, amely nem Nyugat-Európa, de nem is Kelet-Európa, hanem Európának a keleti peremvidéke. Figyelem, nagyon nagy különbség, hogy Európának a peremvidéke vagy Kelet-Európa, mert két különböző világ, még ha az ország, annak népe fizikailag ugyanott van is. A térség népei különböző válaszokat adtak a történelmük során, és ugyanazon országokon belül is voltak különböző szakaszok. Például a függetlenné vált Szlovákiában nagyon más volt a 1990-es évek, mint a 2000-es évek. Romániának volt egy nagyon nehéz, akár elvesztegetettnek is mondható első évtizede a rend-

szerváltásuk után. Nyilván haladt előre ott is az élet, de csak később léptek be egy gyors utolérési szakaszba. És hazaérve: a magyar gazdaságpolitikában is nagy különbségeket láthattunk az 1990-es évtizedet a 2000-es évekkel összevetve. Ami pedig most foglalkoztat engem és másokat, az a 2010 utáni 16 év. Négy folytatódó kormányzati ciklus, amelynek a karaktere nagyon különbözik az első 20 évtől. Alkotmányosan is. Amikor most beszélgetünk, már hosszú idők óta rendkívüli jogrend szerinti, a kormánynak rendkívül nagy felhatalmazást adó politikai rendszerben élünk. Ez pedig egészen más helyzet, mint azokban az országokban, ahol a kormányok jönnek-mennek, akár koalíciós okokból elhúzódik a kormányváltás. Azonban attól az ilyen országban a gazdaság mozdonya pöfög előre, mert az üzleti kör végzi a maga munkáját, a gazdasági szereplők tevékenységei be vannak épülve az európai folyamatokba.

Az olaszoknál, ha jól tudom a második világháborút követően eddig 68 kormányuk volt. Említette, hogy különböző válaszokat lehet adni, a jelenlegi bizonytalanságra a monetáris és a fiskális politika is más válaszokat ad, hiszen más szerepük is van. Tekintettel arra, hogy a Professzor Úr mindkét oldalon vezető pozícióban volt és mondta, hogy nem volt olyan időszak, amikor hosszabban békebeli konjunktúra lett volna, mi a két terület között szervezeti és gondolkodási szempontból a különbség? Milyen ez a két „világ”, a monetáris és fiskális politika?

Gazdasági miniszterként egy nagyon nehéz átmeneti szakaszban voltam hivatalban másfél évig. Nem akarom az akkori tapasztalataimat és tudásomat kivetíteni a következő évtizedekre. Azt azért lehetett látni, hogy amikor válságban lévő ágazatokat örököl a múltjától az ország, például túlméretezett, közepesen korszerű acélgégyártást és gépipart, akkor abból az éles nemzetközi verseny közepe tette két módon lehet kimenekülni. Egyik a fejlesztő állam koncepciója, például Kelet-Ázsiában, ahol az állam kijelölt szektorokat és keménykezűen végig viszi ezeken a területeken a modernizációt. Aztán ha sikerül, sikerül, ha nem sikerül, nem sikerül. A másik út a külföldi tőkével és technológiával való kapcsolódás és az értékláncokba való beilleszkedés, ami nálunk a privatizációval megvalósult. Alapvetően a fejlettebb amerikai, svájci, svéd, német és osztrák cégeknek a beengedését jelentette. Ezzel együtt el kellett szenvedni az átállás gondjait. Általános elvárás volt, hogy az állam tartson rendet, működjének az állami szolgáltatások a postától kezdve az élelmiszerhatósági ellenőrzésen át a környezetvédelmi normák betartatásáig. Az viszont vitatott ügy, hogy az állam lásson-e el fejlesztő funkciót. Az utóbbi azonban nem szükségszerű, továbbá nagyon nehezen is illeszthető bele az EU-s keretbe. Az én rezsímkritikám is megszólal itt, hiszen amikor 2010-et követően a gazdaságpolitikában aktivizálja magát a kormányzat, az állami költségvetés, akkor kockázatot vállal. Ha a kockázat bejön, tehát az állami intervenció felgyorsítja a szerkezetváltozást, akkor learathatók annak előnyei. Ha azonban a költségvetést túlzottan megterhelik a gazdaságfejlesztési célú kiadások, akkor előáll az a helyzet, amely pontosan Magyarországra jellemző most, hogy strukturálisan deficitessé lesz. A nemzeti

össztermékünk csaknem öt százaléka megy az államadóssági kamatfizetésre, ez a legnagyobb arány egész Európában. Letelepdedtek gigaméretű cégek, amelyek számottevő állami támogatás mellett jöttek ide. Léteznek magyar nagyvállalkozások, amelyek vitorláit állami hátszél dagasztotta. Mindez azonban rettenetesen költséges, ráadásul a gazdasági dinamikánk bőven elmarad a térségi társakétól. Ebben a súlyos költségvetési helyzetben mit tehet, mint tesz egy új kormány? Bizonyára jön az elkerülhetetlen korrekció, mivel a magyar államháztartás erősen deficitese. A monetáris politika szempontjából az adósság és deficit ügye roppant fontos, mert viszonylag könnyű jó monetáris politikát folytatni, ha az államháztartás rendben van, hiánya az a GDP 1-3%-a, a költségvetés felől inflációs nyomás nem keletkezik. Ha azonban az állam többet költ rendszeresen és szisztematikusan, mint a jövedelme, majd finanszírozza magát jó drágán, azzal egyben lerontja a monetáris politika határfokát. Ráadásul miután a kiegyensúlyozott költségvetésnek az ideája az összefügg az euró átvételével, az az ország, amelyik aktív költségvetési politikát folytat jelentős deficit mellett, nem tud eleget tenni a belépési feltételeknek, ha akar, akkor sem. Az más kérdés, hogy a beszélgetés pillanatában fennálló kormányzat régóta háttal állt az euró ügyének. Ez pedig egyebek mellett a monetáris politika mozgásterét is érinti. Amikor az MNB-nél voltam az 1990-es években, még az európai integráción kívül, hirdethettük, hogy a saját valuta meglelte tartalmilag és formálisan a nemzeti szuverenitásnak része és szimbóluma, de belül éreztük, hogy ez illúzió. Egy kis nyitott országnak a kereskedelmi és pénzügyi függései erősen behatárolják a monetáris mozgásteret. Máshol is így volt. Létezett a bolgár út, nálunk egy óriási inflációs hullám után hozzákötötték a leva árfolyamát a német márkához, majd azt követően az euróhoz: lett stabilizálás, de még illúzió szintjén beszélhettünk bolgár monetáris szuverenitásról. Meg lehet tartani az önálló valutát tartósan, mint a dánoknál, svédeknel és a cseheknel, de akkor a költségvetési szigor legyen éppen olyan, mint az euróövezeti tagországokban. Sőt! Akkor hiteles a nemzeti valuta, ha az országkockázat AAA vagy legalább AA besorolású. Nos, ehhez képest a magyar szuverén kockázati besorolás BBB vagy BBBmínusz, azaz egy-két lépcsőre vagyunk a „bóvli” kategóriától. A magyar költségvetési politika rákerült egy strukturálisan deficitese pályára, ez 2020-tól egészen erősen látszik. Korábban, 2013 és 2019 között, az EU stabilitási paktumának érvényre jutása idején nem ez volt a helyzet, és bizony akkor a monetáris politika tudta is szállítani az eredményeket. Ebből az következik az előttünk álló időkre, hogy az ugrópont az államháztartásnak a teljes bevételi oldali átalakítása és a kiadási oldalának az alapos és részletes felülvizsgálata. Enélkül, azt gondolom, a magyar gazdaságnak a fejlődési lehetőségei nem tudnak megnyílni. Elműködget valahogy, de nem tud fejlődni. Egyébként jogi kötelezettséget vállalt Magyarország is a közös valuta átvétele ügyében. A társadalom szintén igényli ezt, kétharmados támogatottsága van a közvéleményben az euró átvételének. Európai beágyazottságunk miatt tulajdonképpen magától értetődő ügy lenne az euróra áttérés, ezzel szemben a jelenlegi monetáris helyzet jelentős versenyképesség-csökkentő tényező. Ennek kimondása most részemről

nem pro-euró ideológia, hanem egyszerűen konstátálom a helyzetet. A pénzügyi viszonyainkban fennálló gondokat alapvetően a költségvetési politikára, annak a karakterére, a mögötte álló döntési folyamatokra vezetem vissza. Ezek következtében rendszeresen nagyobb a deficit, mint a betervezett. A kormányzat nagyon nehezen tudja kontrollálni a saját kiadási tevékenységét, miközben túl optimista növekedést feltételez a bevételei tervezésében. Az államháztartást övező bizonytalanság nagy és növekvő, és mindez egy olyan időszakban, amikor a világunk egyébként is roppant bizonytalan.

A gazdaságpolitika erősen kapcsolódik a vállalkozásokhoz, és szó volt már az ipari adatokról is. A magyar vállalkozásoknak viszonylag alacsony a bizalom-szintje, hogyan lehetne ezen változtatni?

A magyar gazdasági teljesítménynek körülbelül felét adják a hazai tulajdonú vállalatok, és a másik felét a nemzetközi háttérű vállalatok. A munkaerőnek nagyjából 18%-át foglalkoztatják a külföldi vállalatok. Tulajdonképpen viszonylag kicsi a ráhatása a magyar kormányzatnak ezeknek a vállalatoknak az üzletpolitikájára. Annyit tud elérni pozitívan, hogy magyarországi belépésüket támogatja szabályozási könnyítésekkel és pénzügyi eszközökkel. Ezeket egyébként elég kritikusan tekintem. A gazdaság másik felét a magyar vállalkozások, köztük nagyszámban kkv-k adják. A mai viszonyok megítéléséhez érdemes visszanyúlni az 1990-es évekhez. Arra az időszakra esik a külföldi tőke masszív beáramlásának kezdete, valamint itthon egy vállalkozási forradalom. Rengeteg cég alakult már az 1980-as évek közepétől kezdve. Aztán a rendszerátalakulás zivataros éveiben jött egy nagy szelekció a piacon. Mindenesetre a 90-es években a magyar termelékenység a térségünkben talán a legjobb volt, a csehekkel nagyjából egy szinten vagy afölött. Most viszont nem ez a helyzet. Térségi összevetésben a mi termelékenységi mutatóink már gyengék. Pontosabban nem az átlagmutatóval van baj. Azt látom, hogy a magyar kkv-k termelékenységi dinamikája más, mint például a lengyelekét. Lehet, hogy a lengyel kollégák is el tudják mondani a maguk bajaikat, és a méltányosság kedvéért megemlíthetik, hogy nagyobb a belső piacuk, vagy akár azt is, hogy a kiterjedt lengyel diaszpóra sokat tudott segíteni a vállalkozások indításában, szóval léteznek speciális lengyel tényezők, de azokat elfogadva is azt gondolom, hogy a lengyel esethez mért gyengébb dinamikánk mégiscsak probléma. A magyar vállalkozások növekedési problémája nehezen tud megoldódni. Lehetne egy út a környező piacokra való önálló kilépés. Az exportpiaci növekedésnek azonban vannak korlátjai, elsősorban földrajziak. A keleti nyitást majd a déli nyitást nagy hírveréssel meghirdette a kormányzat, de rögtön éreztem, hogy ez nem a kkv-knak szól. Nem is szólhat, hiszen Kína vagy Indonézia ugyan mind óriási gazdaságok, de oda a kkv-k nem tudnak bekerülni. Ha egyáltalán eljutnak, akkor leginkább beszállítóként. Még mindig marad a nagy kérdés, hogy kinek, hova szállít be, és milyen módon? Visszatekintve 35 évre, azért konstátálom, hogy az európai értékláncokba való beépülésünk megfelelően megtörtént, a nyugati tőke egy idő után hajlandó volt befogadni az arra felkészült magyar vállalko-

zók. De ez nagyon lassú folyamat. Az ide települő nyugati cégeknél kezdetben kicsi volt a hazai hozzáadott érték. Némi túlzással, a magyar piacra belépő franciák még az Evian vizet is otthonról hozták maguknak annak idején. Mindenesetre évtizedek kellenek ahhoz, hogy a nagyobb számban inkorporáljanak magyar közép vállalatokat. Ezt azért is tartom fontosnak elmondani, mert most vannak illúziók például a BYD megjelenése kapcsán, hogy az majd a piacot teremti a magyar kkv-nak. Kezdetben mindenképpen minimális a közvetlen magyar alvállalkozói bedolgozás, eleve nagyok a kulturális és méretbeli különbségek, sokkal nagyobbak, mint harminc éve az osztrák, német, olasz, francia, svájci FDI bejövetelehez mérve. Ne legyen illúziónk az ázsiai mega-cégek itteni bedolgozói körében kapcsolatban. Azt gondolom, hogy új térségi gondolkodásra lenne szükség, a realitásokból kiindulva. Nem a nagyon távoli térségeket kell célba venni. Hanem azt, ami a magyar vállalkozásoknak az akció-sugarába belefér. Ami legfeljebb 500-800 kilométerre van. Üzletileg értelmes cél lehetne például a bekapcsolódás Ukrajna újjáépítésébe, feltételezve a tisztességes és tartós békét. A Balkán felé való nyitás is sikereket tartogathat a magyar kis, közepes és nagyobb cégek számára.

Elméleti ember és gazdaságpolitikus, mi a különbség a két közelítés előtt?

Elméleti megalapozású válasza nem állok készen, a kérdést nyilván azért kapom, mert az életpályámnak egy rövid, de igen intenzív szakaszában valóban benne voltam a gazdaságpolitikai döntéshozatalban, így személyes véleményem nyilván van. Abból persze semmiképp sem mernék általánosítani, de a kérdés foglalkoztat. Az különösen érdekes, ha elméleti ember kerül be a politikába, a kormányzati döntéshozatalba, amire egyébként meglehetősen sok esetet láthatunk, főként a mi térségünkben, nagy történelmi kataklizmák idején. A legutóbbi könyvem, amely Rendszerek jönnek. Elmúlnak? címmel jelent meg a HVG Könyvek kiadónál, a nyitó fejezetében feleleveníti Láng Lajos statisztikus-közgazdász pályafutását. A szabadságharc leverésének évében született, volt országgyűlési képviselő, egyetemi tanár, kereskedelemügyi miniszter, gazdasági újságíró is, a Magyar Közgazdasági Társaság első elnöke. Tanulságos életút. Aztán a könyvemben később előkerül Csikós-Nagy Béla igencsak kanyarokkal teli életpályája, meg Varga Istváné is, aki a Magyar Gazdaságkutató Intézetnél, majd később a forintvalutát kidolgozó munkacsoportban tűntettek ki magát. A nagy külföldi közgazdász-egyénségek közül pedig Schumpeter és persze Keynes neve is előjön. A gazdaságpolitikai feladat értelemszerűen politikai, és ebből adódik, hogy a hatalmi viszonyok, jogi keretek, éppen fennálló szituációk figyelembevételével hozható meg a rendben lévő, helyes döntés. Az akadémiai gondolkodás viszont más, mert a szakmai igazság keresésében nem enged meg kompromisszumot. A politika ezzel szemben kis túlzással másból sem áll, mint az elfogadható kompromisszumok eléréséből. De, akit tényleg izgat a kérdés, annak valóban ajánlom a könyvemet, amely a személyi, emberi vonatkozásokon túl azt a tágabb kérdést is firtatja, hogy egy kor gazdaságelmélete, közgazdasági fősodra miként is érvényesül a tényleges kormányzati dön-

téshozatalban, sőt érvényesül-e egyáltalán, a mi sok évtizedes történéseinkre visszatekintve. A poént nem akarom lelőni, de annyit mindenképpen leszűrtem az általam látott, megismert, átélt esetekből, hogy az erős alapokon álló, verifikált elmélet nagyon is fontos. Mégpedig iránytűként. A tényleges teremtviszonyok között persze nem lehet az iránytű szerint haladni, mert hamar gödörbe lépnénk vagy mocsárba jutnánk; ekképpen a gazdaságpolitikus rendszeresen eltér az útiránytól, akár kerülőutakra is kényszerül. De tudnia kell, hogy mi is a helyes irány. Hibás, téves elméletre vagy felkapott szakmai divatokra nem alapozható sikeres kormányzati döntéshozatal. Aki nem tudja, hogy mitől is tér el egy szükséges kompromisszum vagy helyi terepprobléma miatt, az nem lehet jó vezető. Az improvizálás néha beválik, de ha a döntés sikere a jó szerencsén múlik, az régen rossz, mert a szerencse forgandó. Láthatóan tehát itt két különböző szakmáról van szó. Magam életem nagy adományának tartom, hogy sokéves elemzői munkám után történelmi időkben részt vehettem felelős döntéshozóként az ügyeink alakításában, majd újabb időszakokban az ottani tapasztalatokkal gazdagodva elemezhettem, oktathattam a gazdaságpolitika tudományát-művészetét, mind a mai napig.

A gazdaságpolitikai utánpótlás feladata volt az egyetemeknek.

Kiből lesz a jó gazdaságpolitikus?

Előre bocsátom, hogy a gazdaságpolitikai jellegű tárgyainkat nem a jövő gazdaságpolitikusai számára oktatjuk. Kevés az olyan hallgató, aki kormányzati döntéshozó (policy maker) szeretne lenni, viszont minden közgazdász, sőt minden egyes ember tárgya a kormányzati döntéseknek, azok elszenvedője: policy taker. Nem tantárgyi elfogultság beszél belőlem, amikor azt hangoztatom, hogy nem lehet jól képzett, sikeres üzletember, gazdaságelemző, köztisztviselő a hallgatóinkból, ha nem értik meg kellő alapossággal azt, hogy a fontos gazdaságpolitikai intézményekben, mint a jegybank, a pénzügyminisztérium vagy a versenyhivatal, milyen elvek, szakmai evidenciák meg persze politikai befolyások, korábbi gyakorlatok alapján születnek meg azok a kormányzati döntések, amelyek aztán drasztikusan érintik a politika, gazdaságpolitika iránt amúgy nem nagyon érdeklődő laikust. Szóval ne kerüljön ki tőlünk olyan hallgató, aki tényleg laikus abban az ügyben, hogy miként emelnek kamatok a jegybankok, mi okból vet ki adót az állam, vezet be vámokat és látszólag érthetetlen versenyszabályokat. Hogy aztán valaki kedvet kap-e a kormányzati döntéshozatalban való részvételle? Annak személyesen örülök, ajánlunk ilyen szaktárgyakat, diplomatémákat. Generális képletet azonban eddig nem találtam arra, hogy kiből és hogyan lesz jó, kiváló, de legalább megfelelő felső szintű vezető. A saját életem például tele volt véletlenekkel, megnyíló esélyekkel, aztán váratlan bukatókkal – egy kicsit erről is írok a könyvemben. De annyi biztos, visszatérve az előző kérdésre, hogy szilárd, világos elméleti alapozás nélkül az úgynevezett vezetői, politikusi képességek, mint a meggyőző fellépés, a sikeres alkukötési képesség, az apparátus irányításának képessége – mind ezek még mindig nem teszik alkalmassá arra a közhivatali tisztséget vállalót arra, hogy a zavaros idők-

ben, a politikai szélváltások közepette jó szakminiszter, területének valóban alkalmas vezetője legyen. A biztos iránytű nélkül kóborló talán sosem ér a céljáig, de mindenképpen sok időt elveszteget. Az iránytű az alapos szakmai, elméleti tudás. Meg persze az etikai mérce. Annak hiányára riasztó példákat tudnék mondani.